

prof. dr hab. inż. Leszek R. Jaroszewicz
członek korespondent PAN

Instytutu Fizyki Technicznej
Wydział Nowych Technologii i Chemii
Wojskowa Akademia Techniczna
e-mail: jarosz@wat.edu.pl

Początek XX w. jako relatywistyczny przełom w fizyce

Leszek R. Jaroszewicz

**Wojskowa Akademia Techniczna
Warszawa, 15.10.2020**

Fizyka - istota

- poszukiwanie i poznawanie podstawowych praw przyrody (**M. Smoluchowski** 1872-1917: fizyka jest to nauka o zjawiskach przyrody martwej oraz o zjawiskach, które są wspólne przyrodzie martwej i żywej)
- fizyka bazuje na pomiarach (**M. Faraday** 1791-1867: fizyka to eksperymentowanie i ogłaszanie wyników)
- fizyka jest nauką ścisłą – matematyczny opis praw fizycznych

Fizyka jest to nauka przyrodnicza zajmująca się ruchem we wszelkich jego przejawach oraz jego przyczynami i skutkami

Niezmienniczość Galileusza

Dialog o dwóch najważniejszych systemach świata

Zasada względności Galileusza: wszystkie **układy mechaniczne**, które poruszają się względem siebie bez przyspieszenia, czyli ruchem jednostajnym prostoliniowym, są równoważne.

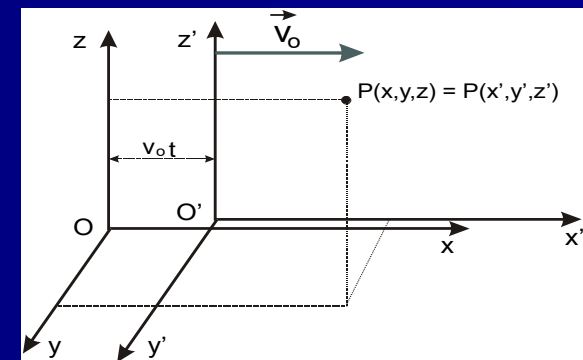
Jeśli nie jest spełniona to układ jest **nieinercjalny** i na ciało działają **przyspieszenia pozorne**. Zjawisko to nazywamy **bezwładnością ciała** - tendencja ciała do zachowania stanu ruchu.

Galileo Galilei
1564-1642

Między układami O i O' istnieją związki współrzędnych:

$$\begin{aligned}x' &= x \pm v_0 t \\y' &= y \\z' &= z\end{aligned}$$

które z warunkiem **jednakowego upływu czasu** tworzą tzw. **transformację (przekształcenie) Galileusza**. Umożliwia ona przeliczenie parametrów ruchu pomiędzy dowolnymi inercjalnymi układami.

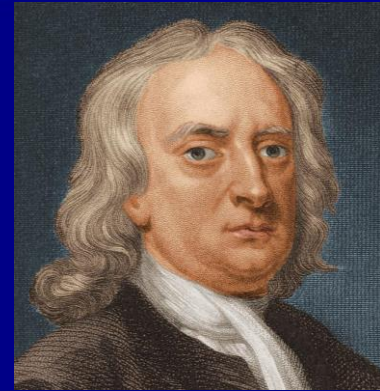
$$v_{wzgl} = v_1 \pm v_2$$

Bezwzględna przestrzeń i czas a względny ruch

Matematyczne zasady filozofii naturalnej (Principia 1687)

Principia mają formalną strukturę. Składają się z twierdzeń (tez, lematów, definicji, aksjomatów) zadań i scholiów (mniej formalnych objaśnień ilustrujących omawiane zagadnienia), a także wniosków i przykładów. Newton nie prowadzi rachunków w znanej nam formie. Podstawą rozumowania były graficzne konstrukcje - rachunki, traktowane dziś jako analiza, były na ich marginesie.

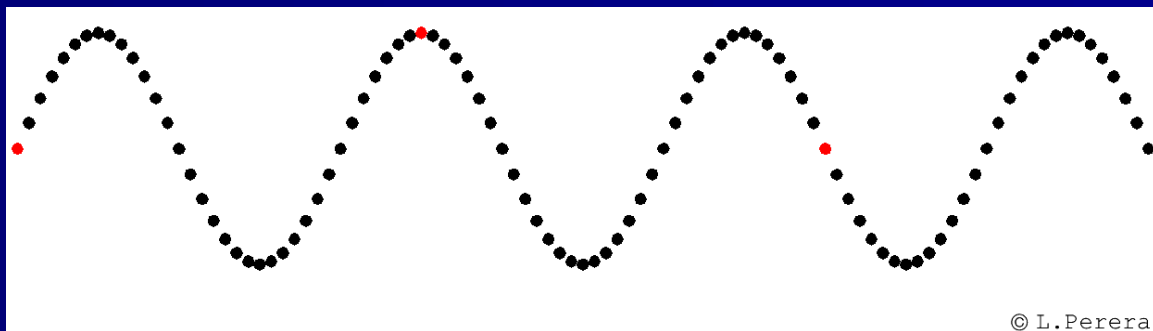
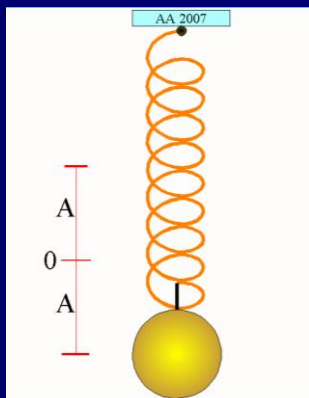
Isaac Newton
1642-1727

- Próba zdefiniowania **czasu absolutnego** „z natury płynącego równomiernie” wskazanie na różnicę pomiędzy nim a czasem wyznaczonym na bazie okresowych zjawisk astronomicznych.
- Odróżnienie: **przestrzeni absolutnej** obiektywnie nieruchomej, istniejącej w oderwaniu od przedmiotów materialnych i **przestrzeni względnej** odniesionej do realnych ciał fizycznych → Dwa rodzaje miejsca w przestrzeni: **absolutne i względne**
- Wiara w **ruch absolutny** ruch względem absolutnej przestrzeni i **ruch względny** odniesiony do innych ciał. Jednak nie umie wskazać ciała absolutnie nieruchomego
- Wspomnienie o **bezwzględności przyspieszenia** na tle względności ruchu i roli **siły** dla **bezwzględnej zmiany ruchu** → **bezwzględny charakter ruchu obrotowego**.

Ruch drgający a ruch falowy - fale

© L.Perera

$$\frac{d^2 y(t)}{dt^2} = -\omega_0^2 y(t)$$

$$y(t) = A \sin(\omega_0 t + \phi_0)$$

$$\frac{\partial^2 y(x, t)}{\partial t^2} = v^2 \frac{\partial^2 y(x, t)}{\partial x^2}$$

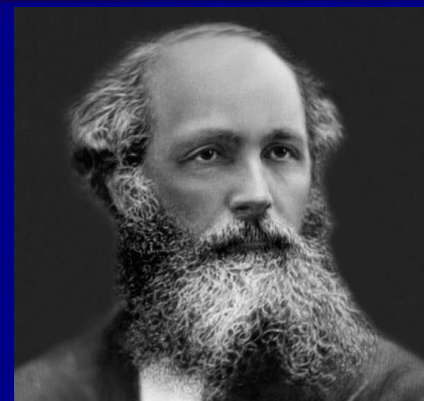
$$y(x, t) = A_0 \sin(\omega t - kx)$$

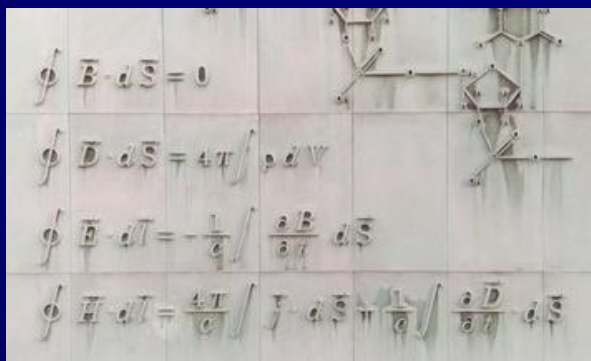
Światło jako fala elektromagnetyczna

Traktat o elektryczności i magnetyzmie (1873)

1864 – na podstawie doświadczeń M. Faraday'a **James Clark-Maxwell** podaje równania wiążące elektryczność i magnetyzm w jedną spójną **teorię pola elektromagnetycznego**

J. Clark-Maxwell
1831-1879

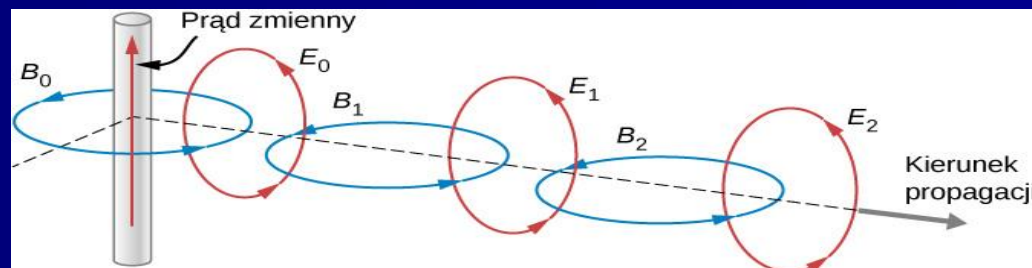
$$\frac{\partial^2 E}{\partial t^2} = \frac{1}{\mu_0 \epsilon_0} \frac{\partial^2 E}{\partial x^2}$$

$$\frac{\partial^2 B}{\partial t^2} = \frac{1}{\mu_0 \epsilon_0} \frac{\partial^2 B}{\partial x^2}$$

$$v = \frac{1}{\sqrt{\mu_0 \epsilon_0}} = 3 \cdot 10^8 \text{ [m/s]} \equiv c$$

Światło – zaburzenie elektromagnetyczne, jest falą, która przemieszcza się ze stałą prędkością – **c** (wprowadzoną jak stała fizyczna przez J.C-Maxwella).

1886 – **generacja** za pomocą oscylatora elektrycznego fali elektromagnetycznej **Heinrich Rudolf Hertz** 1857-1894

Problem eteru światelnego

Jeśli światło to fala – to w czym się rozchodzi (patrz fala mechaniczna)?

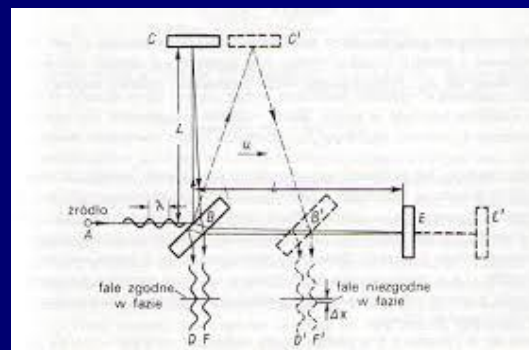
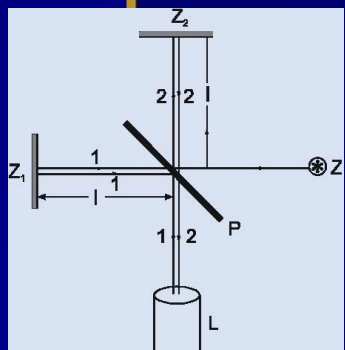
Eter światlny:

- Jeśli eter istnieje to:
  - musiałby przenikać całą przestrzeń
  - musiałby być pierwotnym i bezwzględnym układem odniesienia dla światła.
- Ziemia musi albo pozostawać w spoczynku w tym eterze albo poruszać się względem niego, a w konsekwencji inercjalny układ odniesienia dla światła musi być w spoczynku lub poruszać się względem Ziemi.

1887 – ostateczny eksperyment **A.A. Michelsona** i **E.W. Morley'a** w celu sprawdzenia natury eteru światelnego i wyznaczenia prędkości światła względem niego.

Albert A. Michelson
1852-1931

$$\frac{2lc}{c^2 - v^2} = t_1 \neq t_2 = \frac{2l}{\sqrt{c^2 - v^2}}$$

Brak:

- eteru,
- bezwzględnego spoczynku,
- c ma stałą wartość

Pchnięcie Lorentza

Co będzie gdy będziemy gonić promień świetlny z prędkością c ?
Z intuicji (transformata Galileusz) oraz praw ruchu Newtona – światło wyda się stacjonarne.

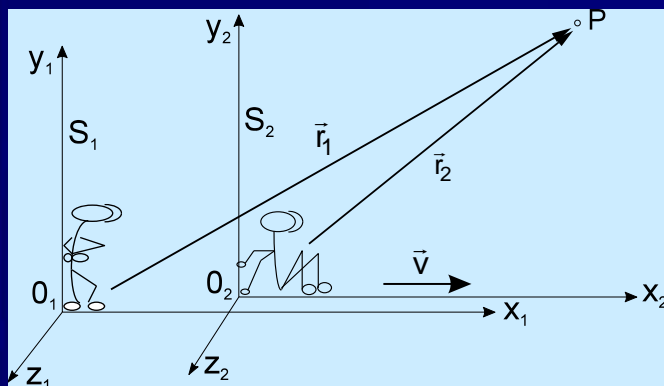
I sprzeczność współczesnej fizyki

1890 – **pchnięcie** (transformacja) Lorentza:

- Stała prędkość światła w różnych układach inercjalnych
- Przekształcenie liniowe
- Ruch jednostajny przekształca się w ruch jednostajny
- Dla małych prędkości staje się transformacja Galileusza.

Hendrik A Lorentz
1853-1928

$$x_2 = \gamma(x_1 - vt_1)$$

$$y_2 = y_1$$

$$z_2 = z_1$$

$$t_2 = \gamma \left(t_1 - \frac{\beta}{c} x_1 \right)$$

$$\gamma = \frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}}$$

$$\beta = \frac{v}{c}$$

$$l_1 = l_2 \sqrt{1 - \beta^2} \quad l_1 < l_2$$

$$T_2 = T_1 \sqrt{1 - \beta^2} \quad T_2 < T_1$$

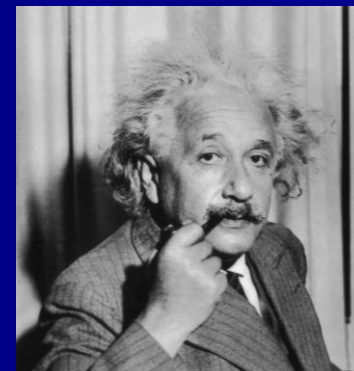

Względność czasu

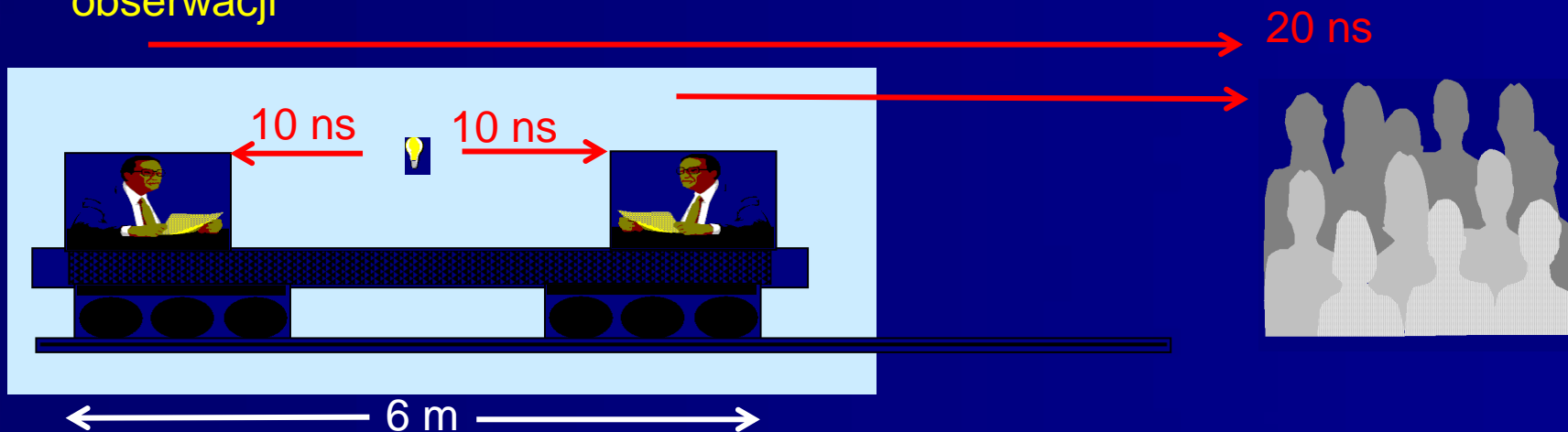
Lorentz - zjawisko skrócenia przedmiotu w ruchu jest spowodowane pewną siłą działającą na ten przedmiot w czasie jego przechodzenia przez stacjonarny eter.

Albert Einstein:

1. skrócenie to jest właściwością samej przestrzeni jako takiej i że bezwzględny lub wyróżniony spośród innych układ odniesienia nie istnieje.
2. jednoczesność zdarzeń uzależniona jest od układu obserwacji

Albert Einstein
1879-1955

Zmiana naszego subiektywnego poglądu co do jednoczesności zdarzeń

Szczególna teoria względności

1905 - szczególna zasada względności:

Wszystkie prawa **fizyki** muszą być takie same we wszystkich układach inercjalnych poruszających się względem siebie ruchem jednostajnym prostoliniowym.

Postulaty STW (1905 r.):

- zasada względności obowiązuje dla wszystkich praw fizyki
- prędkość światła jest taka sama we wszystkich inercjalnych układach odniesienia

prędkość

miara odległości, jaką pokonuje obiekt w danym przedziale czasu

miara ilości przestrzeni
znajdującej się między dwoma
punktami

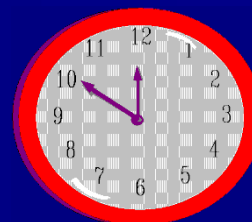
czas jaki upływa między dwoma
zdarzeniami - pojęcie trwania
zdarzenia

$$c = \mathit{const} \equiv \{tylko\ tyle\} \equiv \frac{\Delta L}{\Delta t} \{\mathit{jest\ stały!!!}\} = \frac{10}{5} = \frac{20}{10} = \dots$$

STW - dla układów pozostających w ruchu zarówno czas jak i przestrzeń są zależne od ich wzajemnej prędkości

w układzie poruszającym się czas płynie wolniej, zaś obserwatorzy widzą poruszający się obiekt jako skrócony

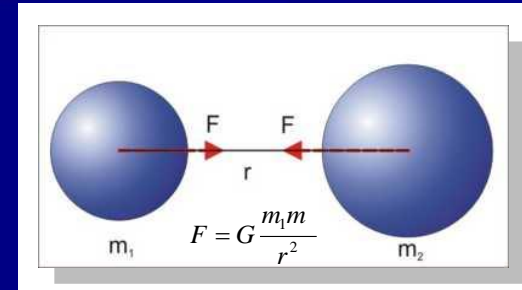
Zmiana naszego subiektywnego poglądu co do jednoczesności zdarzeń,
a co za tym idzie bezwzględności pojęcia czasu i przestrzeni

Prawo powszechnego ciężenia

Pomiędzy dowolną parą ciał posiadających masy pojawia się siła przyciągająca, która działa na linii łączącej ich środki, a jej wartość rośnie z iloczynem ich mas i maleje z kwadratem odległości.

Brak zależności czasowej => niezgodność z STW !!!

II sprzeczność współczesnej fizyki

Principia: Grawitację musi powodować jakiś czynnik działający stale zgodnie z pewnymi prawami: ale kwestię, czy jest on materialny, czy niematerialny, pozostawiam do rozważenia moim czytelnikom

Dla każdego obiektu Newton podaje dwa pojęcia, które wiążą się ściśle z masą obiektu - miarą ilości materii w nim zawartej.

Pojęcie masy związane jest z **bezwładnością** - zdolnością ciał do przeciwstawiania się zmianom ich ruchu (II zasada Newtona - ciało dąży do zachowania stanu spoczynku), stąd określenie masy jako tzw. **masy bezwładnej**.

Jednocześnie **grawitacja** to oddziaływanie obserwowane jako przyciąganie mas w postaci siły ciężkości (powyższe prawo powszechnego ciężenia) - stąd określenie masy jako tzw. **masy ciężkiej**.

Ale **dlaczego** dwa „różne” określenia jednej fizycznej masy ????

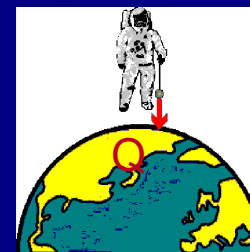

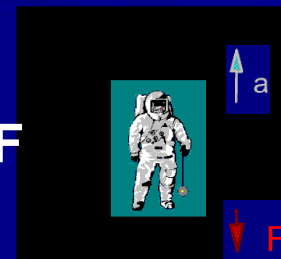
Czasoprzestrzeń jako element OTW

1907- **zasada równoważności** Einsteina:

dla ograniczonej przestrzeni zachodzi całkowita nierozróżnialność ruchu przyspieszonego oraz oddziaływania grawitacyjnego $|a|=|g|$.

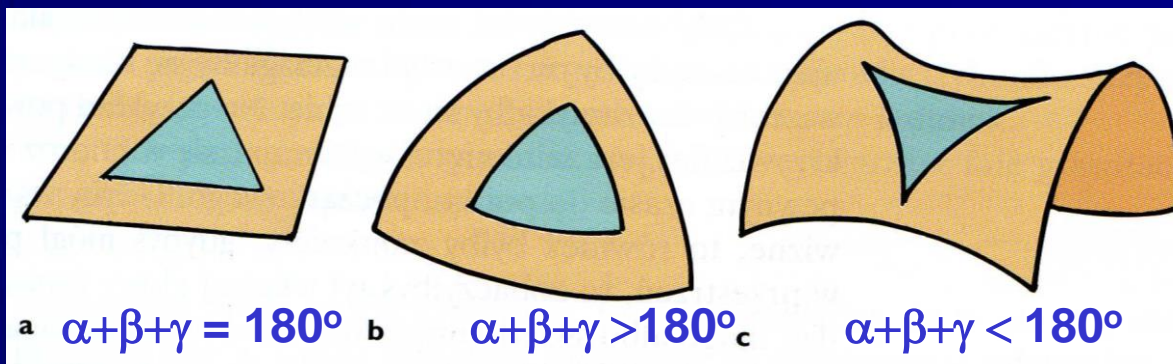

$$Q=F$$

Geometria euklidesowa (Euklides, IV/III w. p.n.e.)- przestrzeń jest płaska (występuje w prawach Newtona). Cechy: linia prosta jest najkrótszą odległością pomiędzy dwoma punktami, suma kątów każdego trójkąta wynosi 180 stopni, linie równoległe nigdy się nie przecinają.

Ale trójkąt na powierzchni zakrzywionej ...

Interwał przestrzenny:

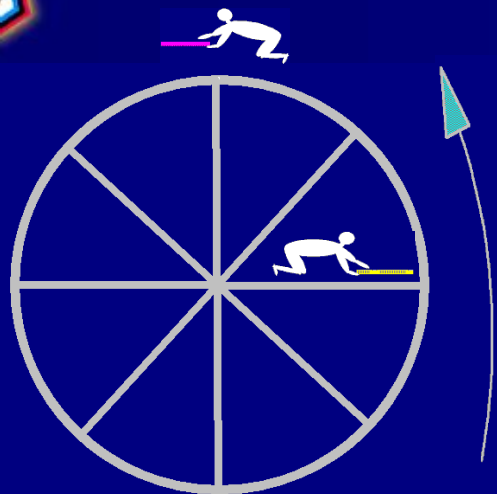
$$ds^2 = \sum_{\mu,\nu}^N g_{\mu\nu} dx^\mu dx^\nu$$

$g_{\mu\nu}$ – tensor metryczny

Matematyczny opis tzw. geometrii nieeuklidesowych podał **B. Reimann** (1854), tzw. **geometrie reimannowskie** - wielowymiarowe uogólnienia klasyfikacji geometrii różniczkowej na dwuwymiarowych powierzchniach (zapoczątkowanej przez C.F. Gaussa).

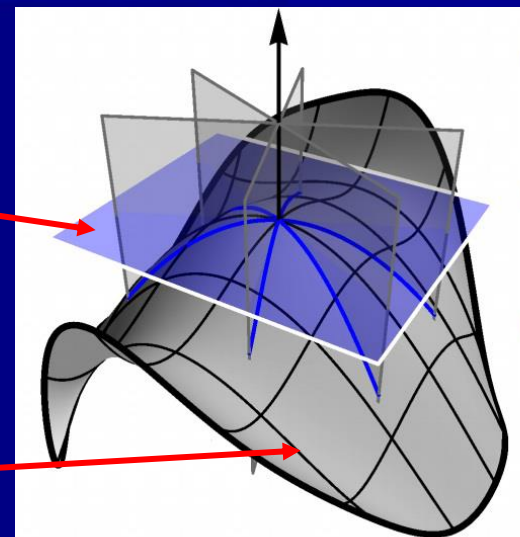
1912 [Einstein do Sommerfelda]: pracuję teraz wyłącznie nad problemem grawitacji [...] Jedno jest pewne - nigdy w życiu aż tak się nie namęczyłem [...] W porównaniu z tym problemem pierwotna [szczególna] teoria względności to dziecinna igraszka".

obwód / promień
 $= 2\pi$

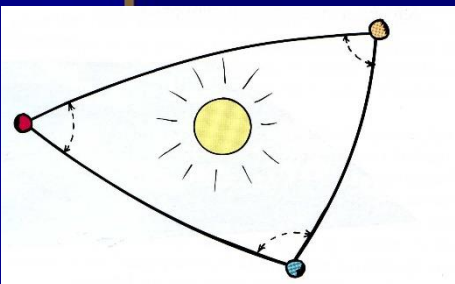
obwód / promień
 $> 2\pi$

Wniosek - ruch przyspieszony powoduje zakrzywienie przestrzeni, a także zakrzywienie czasu (różne tempo jego upływu).

A. Einstein - grawitacji i ruch przyspieszonego nie da się rozróżnić oraz ruch przyspieszony ma związek z zakrzywieniem czasoprzestrzeni → OTW ogólna teoria względności (20.03.1916 r.):

Grawitacja to zakrzywienie przestrzeni i czasu

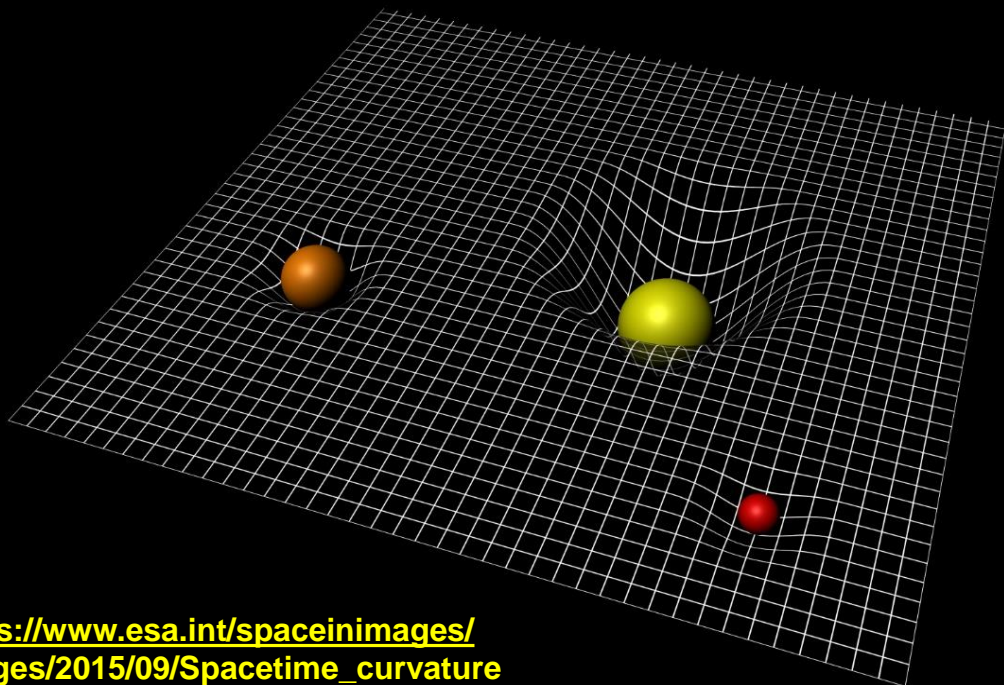
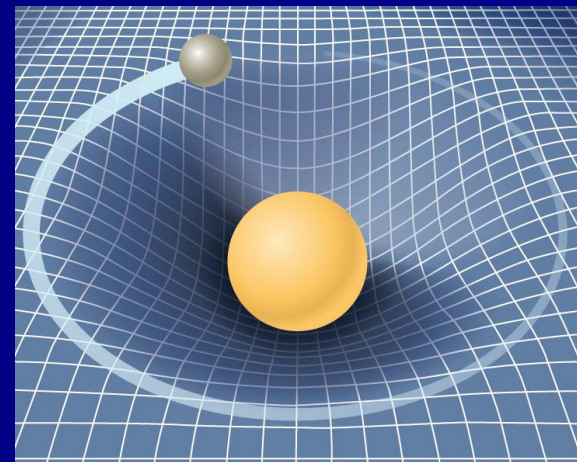

Promienie świetlne przebiegające między trzema planetami wyznaczają trójkąt. Ponieważ w pobliżu Słońca ulegają zakrzywieniu, suma kątów w tym trójkącie jest większa od 180°

Ogólna teoria względności

Tylko pusta przestrzeń jest płaska (euklidesowa). Obecność masy lub energii ($E=mc^2$, konsekwencja STW), wg. OTW zakrzywia czas i przestrzeń wokół niej. Ruch każdego ciała posiadającego masę jest reakcją na zakrzywienie czasoprzestrzeni. Zatem masy a także promienie świetlne poruszają się po tzw. liniach geodezyjnych, które są najkrótszymi drogami pomiędzy dwoma punktami.

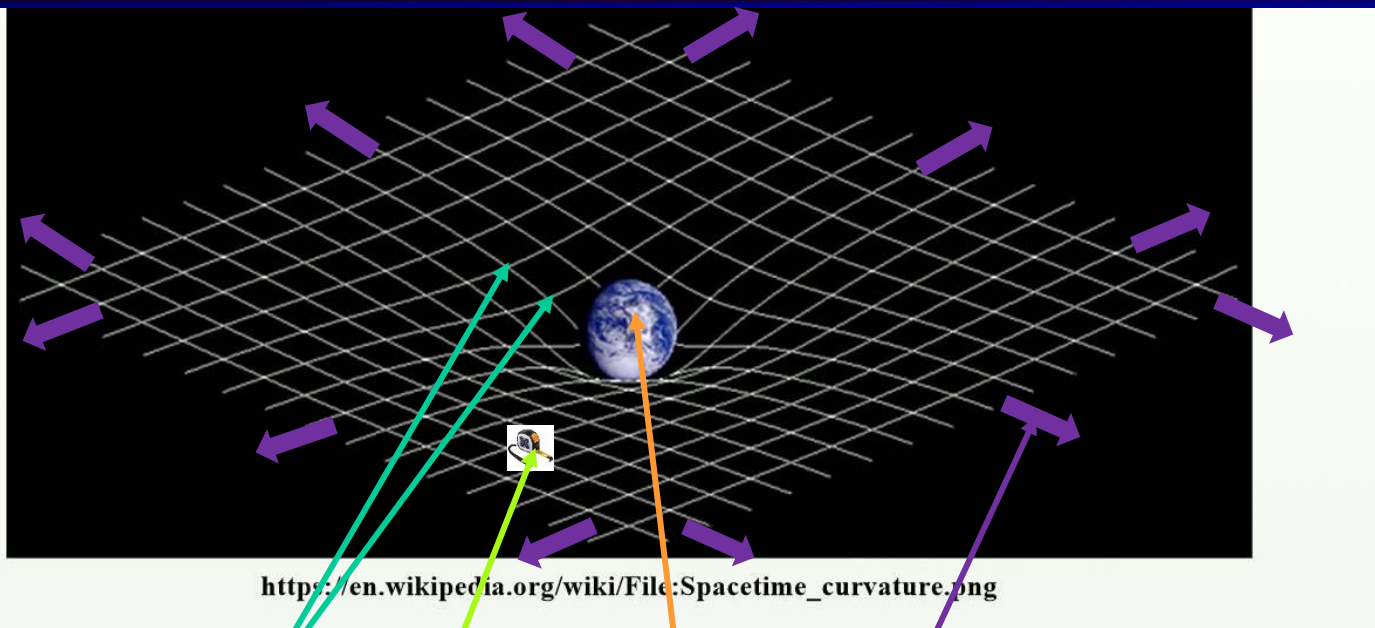

Grawitacja nie jest siłą działającą między dwoma ciałami, lecz jest wynikiem oddziaływania każdego ciała z efektami, jakie inne ciała wywierają na czasoprzestrzeń go otaczającą.

Równanie Einsteina

$$R_{\mu\nu} - \frac{1}{2} R g_{\mu\nu} = \frac{8\pi G}{c^4} T_{\mu\nu} - \Lambda g_{\mu\nu}$$

opisuje jak zmienia się krzywizna z pkt. do pkt.

opisuje jak liczyć odległość przy danej krzywiznie w pkt.

źródło zakrzywienia czasoprzestrzeni

dodany przez Einsteina dla zachowania stabilności wszechświata

$R_{\mu\nu}$ - tensor krzywizny Ricci

R - skalar krzywizny

$g_{\mu\nu}$ - tensor metryczny

G - stała grawitacji Newtona

$T_{\mu\nu}$ - tensor energii-pędu

Λ - stała kosmologiczna

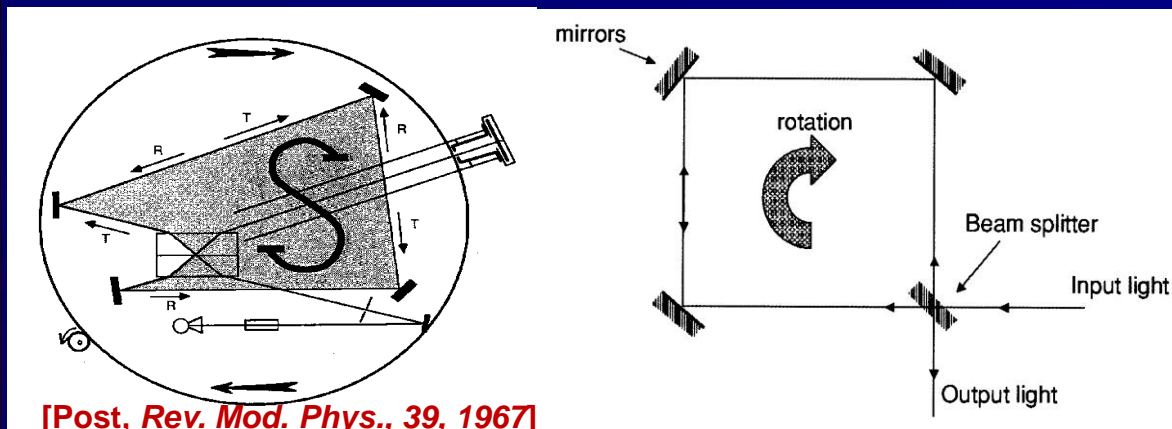
A jednak może eter ?

1913 Sagnac “eksperyment” - społeczność naukowa jasno stwierdza, że jest to eksperyment Sagnaca, jednakże uczciwie jest mówić o efekcie “Von Laue - Sagnac”!

Sagnac chciał pokazać, że STW A. Einsteina jest nieprawdziwa oraz, że Eter Światłny istnieje!

George Sagnac
1869-1928

[Post, Rev. Mod. Phys., 39, 1967]

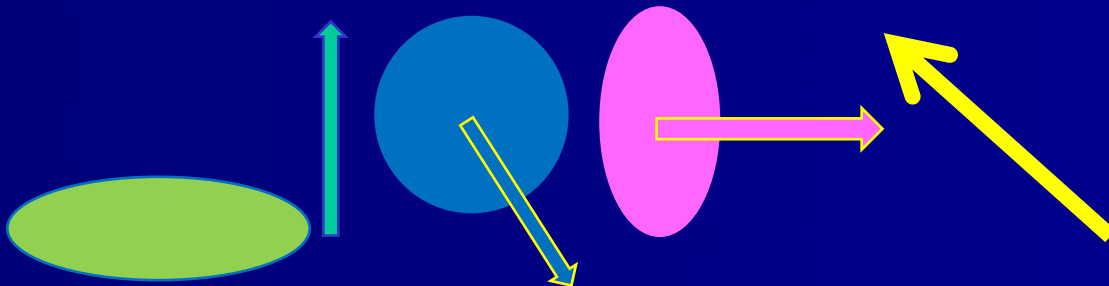
Pętla o $S=1 \text{ m}^2$ – przesunięcie prążków rzędu $\lambda/10$ dla obrotu z szybkością kilku obr/s

Obserwowane przesunięcie prążków opisuje reguła:

$$\Delta Z = 4 \frac{\vec{\Omega} \cdot \vec{S}}{\lambda_0 c}$$

czyli jest niezależne od:

- kształtu powierzchni S ,
- lokalizacji środka obrotu,
- obecności obracającego się przezroczystego ośrodka.

Nawigacja inercyjna

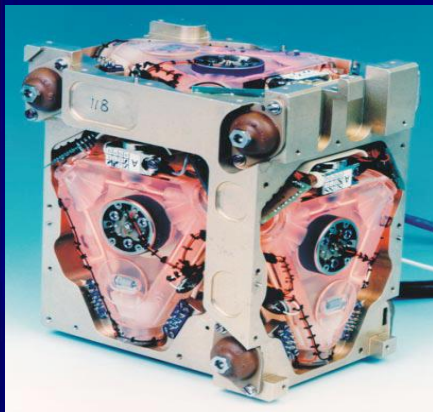
Pytanie: obrót ale względem czego?

Odpowiedź – **obrót bezwzględny** (powrót do koncepcji **Newtona bezwzględnego charakteru ruchu obrotowego**) względem tzw. przestrzeni inercyjnej (ułomna definicja). Interferometr Sagnaca mierzy obrót względem gwiazd stałych, a nie względem powierzchni Ziemi.

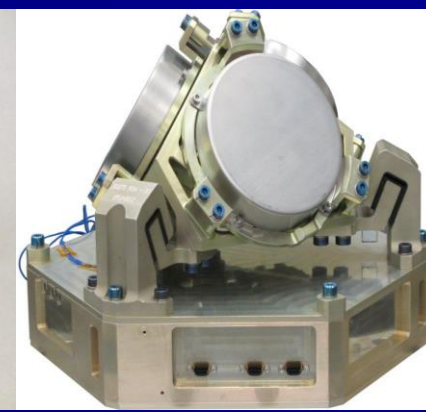
Nawigacja inercyjna Ω – od 0,001 °/h do 400 °/s

$$\vartheta = \int \Omega dt$$

RLG – Ring Laser Gyroscope

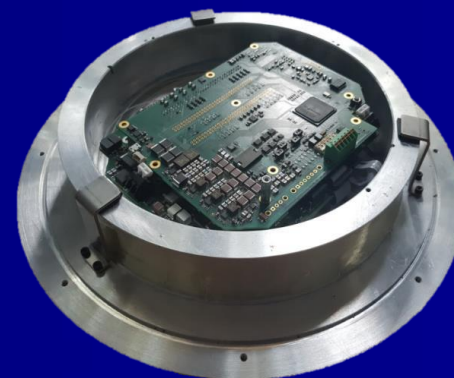
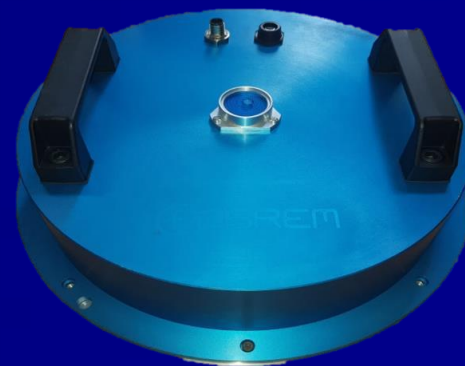
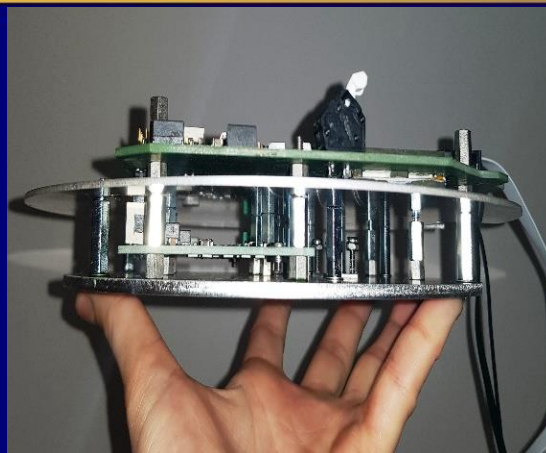
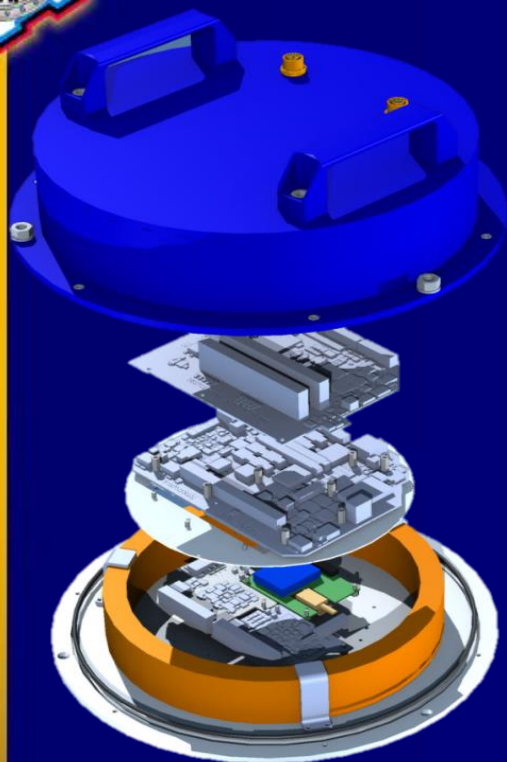

FOG – Fiber Optic Gyroscope

FOS – światłowodowy sejsmograf rotacyjny

Max. prędkość obrotowa: **10 rad/s**

Czułość: **$2.18 \cdot 10^{-9}$ rad/s/ $\sqrt{\text{Hz}}$**

ARW (badania tzw. AV): **20 nrad/s**

BI (badania tzw. AV): **8 nrad/s**

Pasma częstotliwości: **DC do 100 Hz**

Konfiguracja: **closed-loop z cyfrowym przetwarzaniem**

Przyłącza: FOS-5: **2xRS-485, USB2.0**

PCU: **1Gbps RJ-45, 5G LTE (PCU)**

Archiwizacja danych: **128 GB SSD (do 14 dni danych)**

Zarządzanie: **lokalne i zdalne przez Internet**

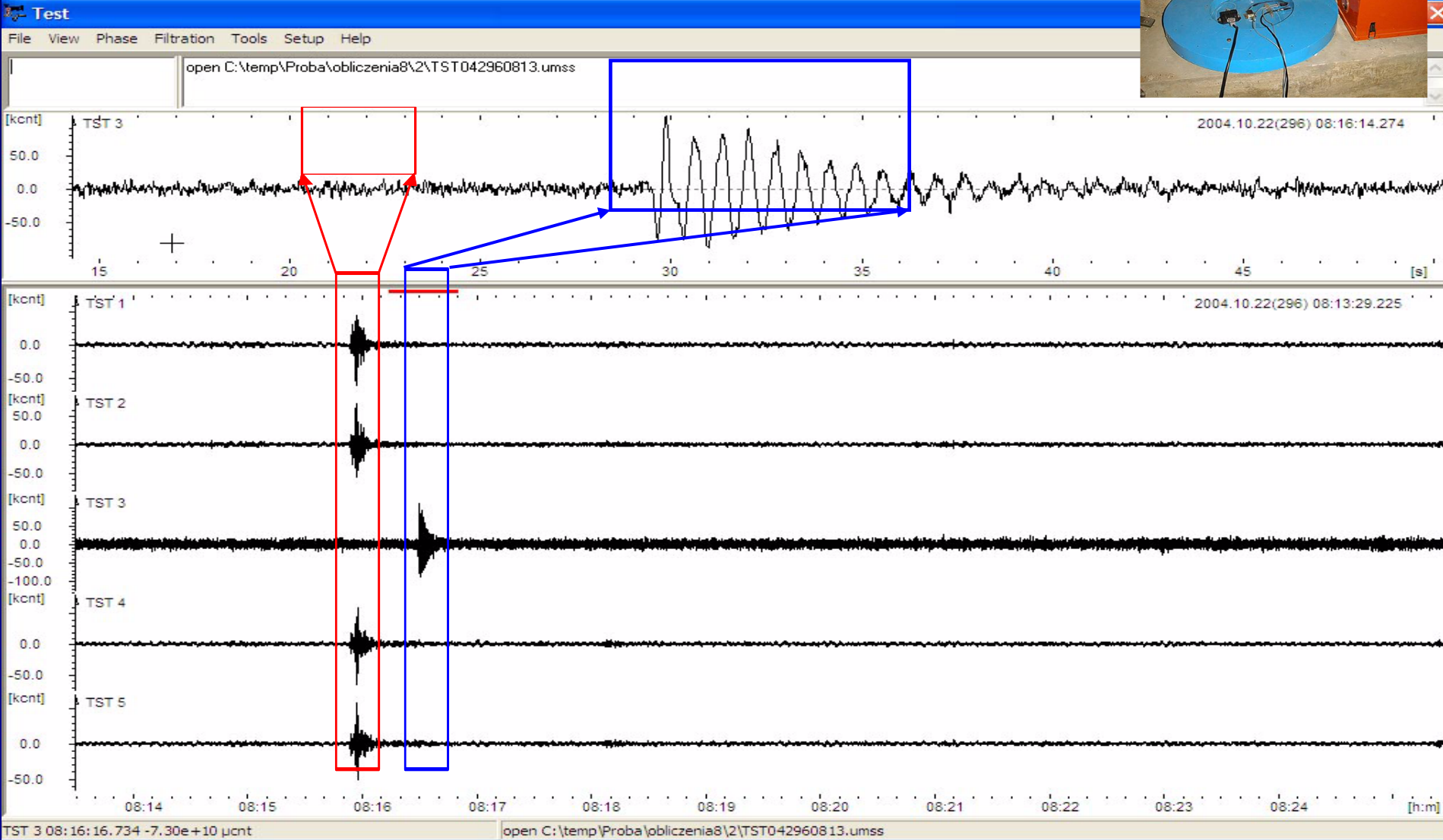
Zasilanie: **24VDC/20W, 85-240VAC (via PCU)**

Szczelność mechaniczna: **IP67**

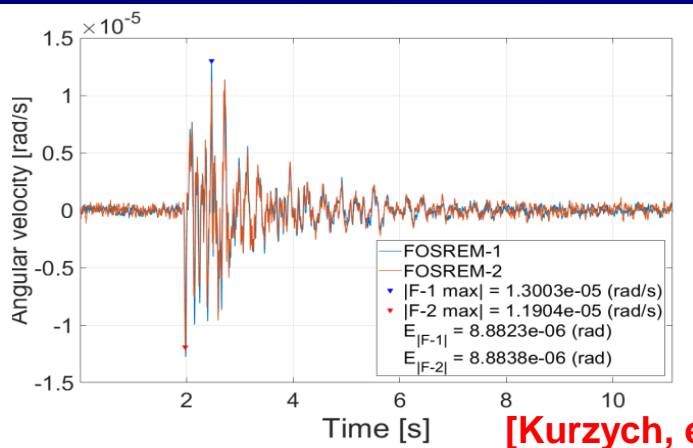
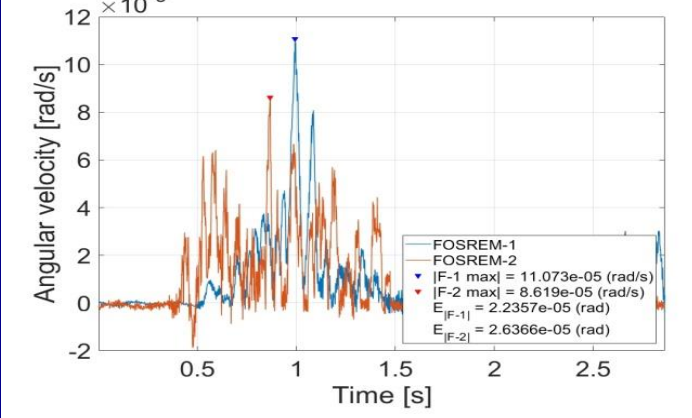
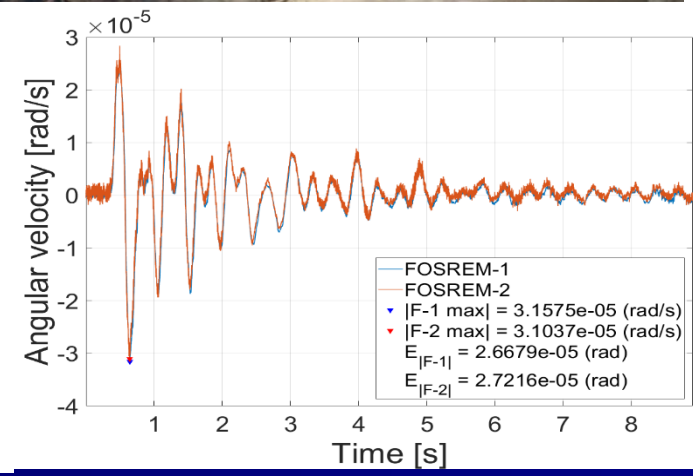
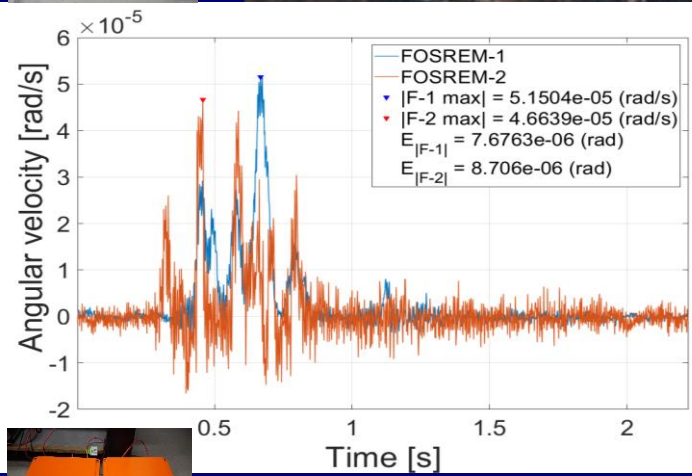
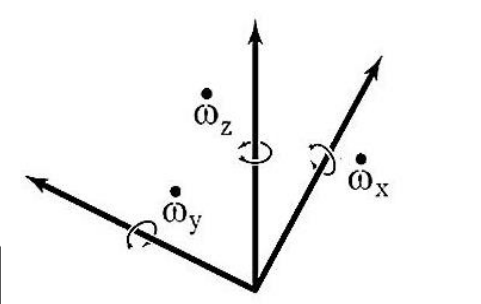
Wymiary: FOS-5: **320 x 120 mm**

PCU: **240 x 88 x 65 mm**

Sejsmologia rotacyjna

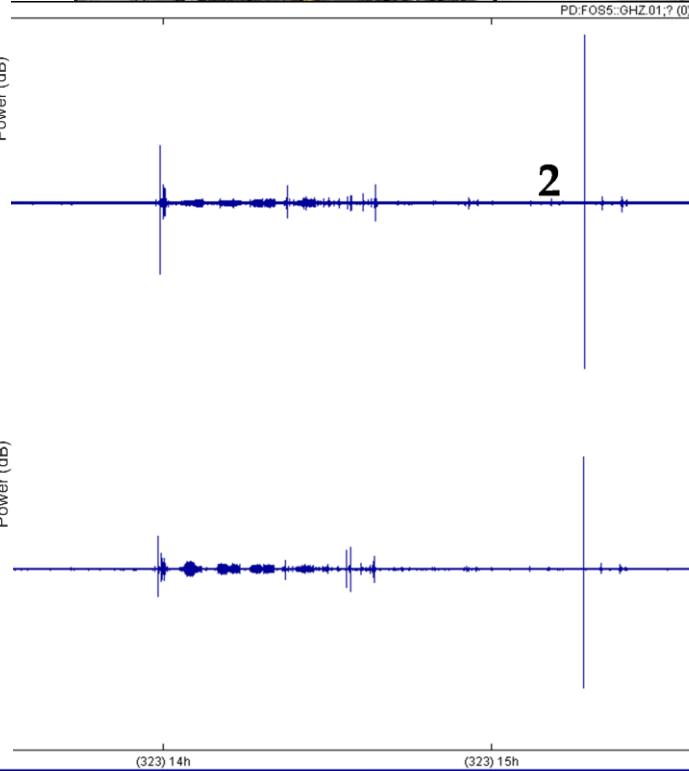
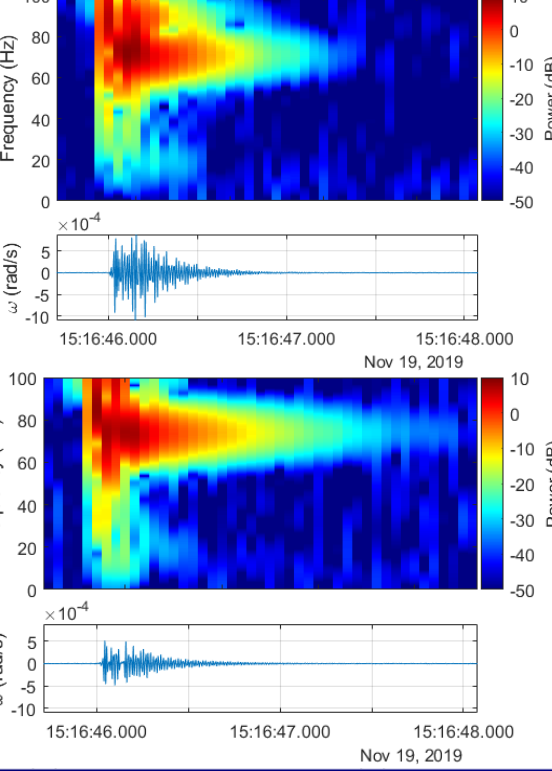
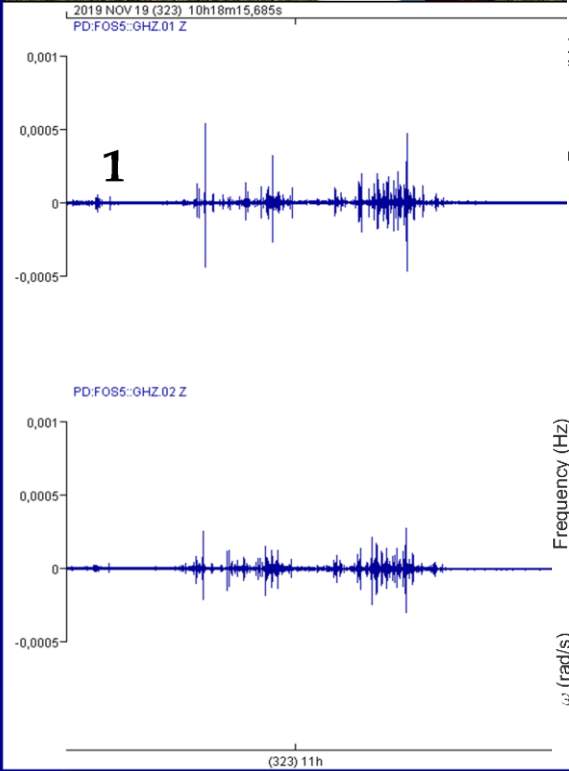
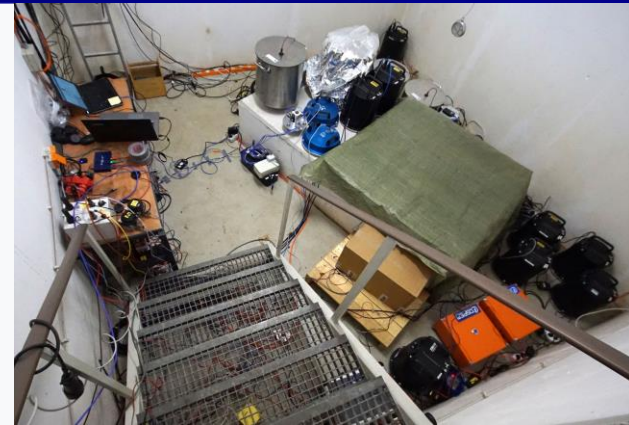
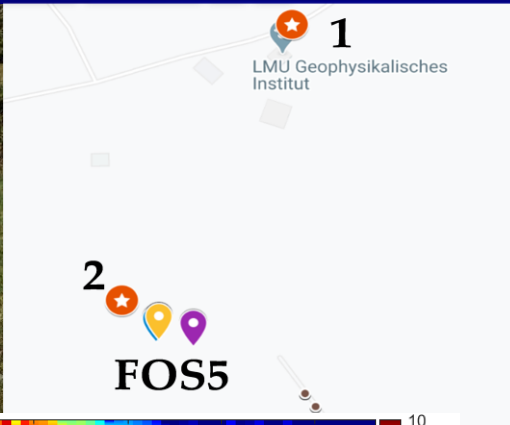
[Lee, *BSSA*, 99, (2009), 1082]

Torsion – obroty lub naprężenia wokół pionowej osi struktury

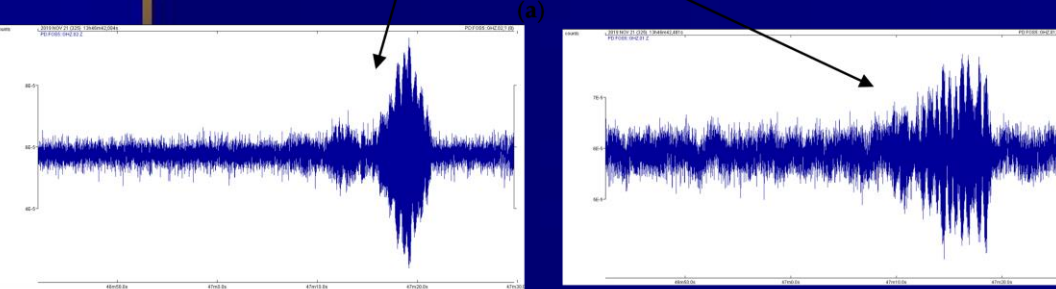
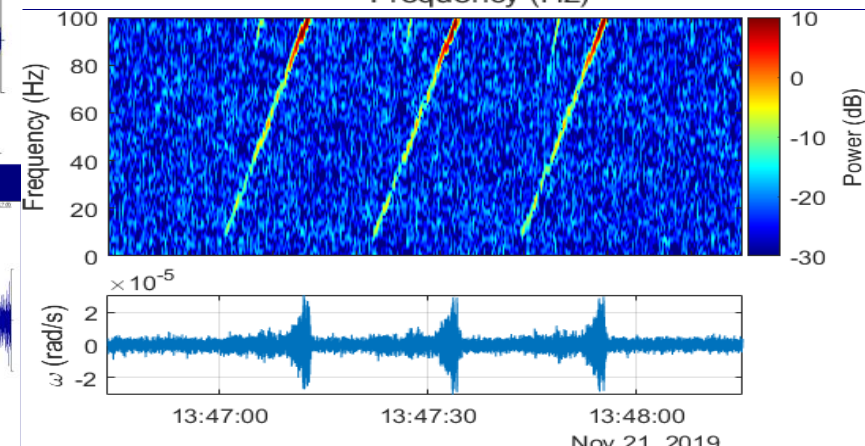
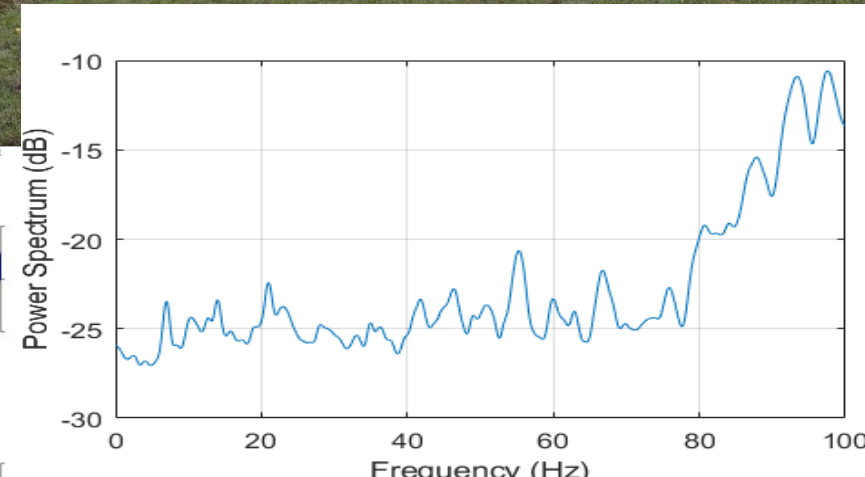
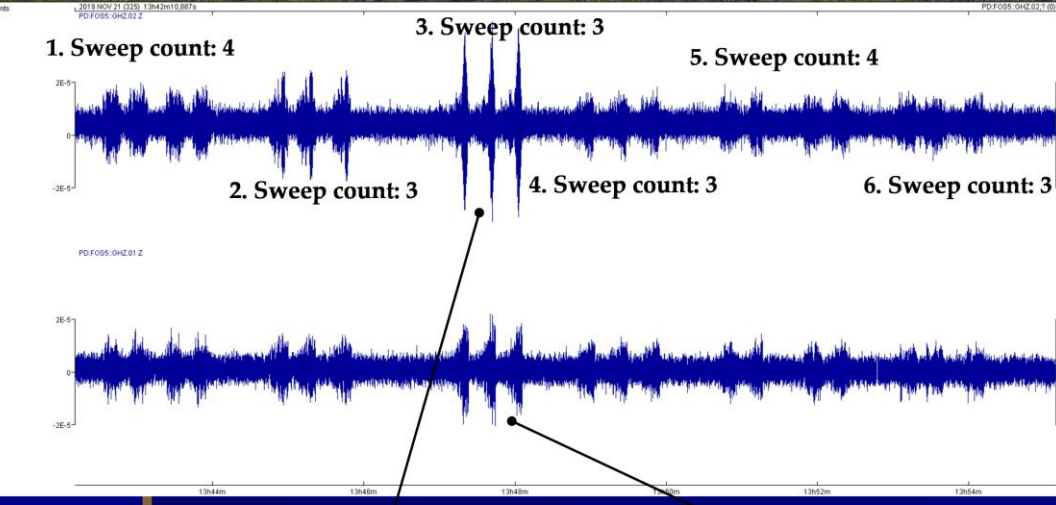
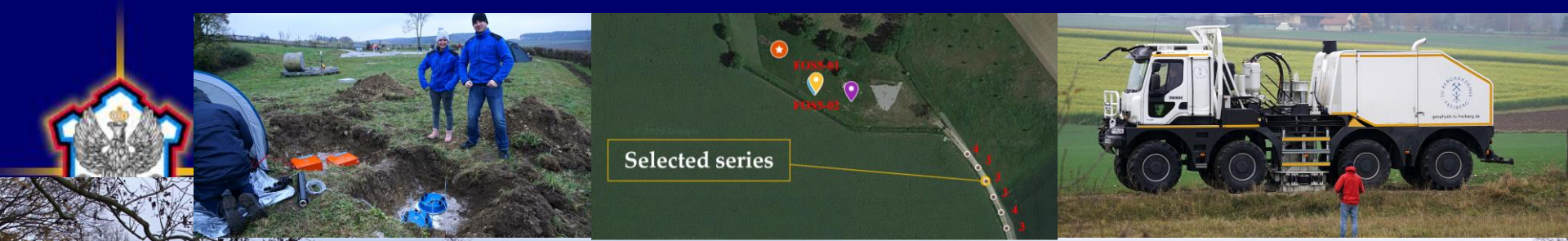
Tilt – długookresowe wokół osi poziomych (statyczny obrót)

[Kurzych, et al., *JLT*, 37, (2019), 4851]

A comparative Sensor Test Fürstenfeldbruck 19-22.11.2019

Literatura:

- Royston M. Roberts: *Serendipity. Accidental Discoveries in Science*, John Wiley & Sons, Inc., 1989
- Schaar and Co: *Accidental Scientific Discoveries*, Chicago, 1955
- John Stachel: *Einstein's Miraculous Year Five Papers That Changed the Face of Physics*, Princeton University Press, 1998
- Andrzej K. Wróblewski: *Historia fizyki*, PWN, Warszawa, 2006
- Andrzej K. Wróblewski: *Uczeni w anegdocie*, Prószyński i S-ka, Warszawa, 1999
- Florian Cajori: *A History of Physics*, The MacMillan Company, New York, 1899
- Helge Kragh: *Quantum Generations: A History of Physics in the Twentieth Century*, Princeton University Press, Princeton 1999
- Laurie M. Brown, Abraham Pais, Brian Pippard: *Twentieth Century Physics*, Institute of Physics Publishing, Boston and Philadelphia, and American Institute of Physics Press, New York, 1995
- zasoby internetu: notki biograficzne, zdjęcia
- Isaac Newton: *Matematyczne zasady filozofii naturalnej*, Copernicus Center Press, Kraków, 2020